

Ігор САВЧУК

**МИКОЛА ДИЛЕЦЬКИЙ
«ГРАМАТИКА МУЗИКАЛЬНА».
ПЕТЕРБУРЗЬКИЙ СПИСОК 1723 РОКУ
Від часу відкриття до опублікування**

Постановка проблеми. Вивчення малодосліджених джерелознавчих та історіографічних документів українського музикознавства другої половини ХХ ст. є дуже важливим для глибшого розуміння їх ролі у формуванні уявлень про розвиток наукових шкіл та напрямів в умовах співіснування центру і регіональних осередків радянської науки. Однією з таких подій, що сприяла розвитку української школи з проблем старовинної музики, стала поява у 1960-х новознайденого у рукописному фонді Львівського державного музею українського мистецтва Петербурзького списку 1723 року «Граматика музикальної» М. Дилецького. П'ять років складної і наполегливої праці українських музикознавців в умовах впливу вульгарної соціології радянського музикознавства та безпосереднього тиску на вчених з боку московської академічної школи завершилися їх перемогою — довгоочікуваним факсимільним виданням цього манускрипту, який у 1970-му побачив світ у видавництві «Музична Україна». Проблемологічне поле цього дослідження визначене особливостями функціонування української школи з вивчення старовинної музичної культури у другій половині 1960-х на основі історико-процесуального осмислення джерел, пов'язаних із включенням Петербурзького списку 1723 року «Граматика музикальної» М. Дилецького до наукового розгляду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Постать Миколи Дилецького, як і його основоположний для розвитку музичного мистецтва труд «Граматика музикальна», нині часто є предметом уваги медієвістських наукових студій в Україні та за її межами. Із ґрунтовних праць у цьому напрямі вирізняються дослідження О. Цалай-Якименко «Київська школа музики XVII століття» [15] та І. Герасимової «Николай Дилецкий: творческий путь композитора XVII века» [2]. Окреме дослідження щодо входження до наукового обігу новознайденого у Львові Петербурзького списку «Граматика музикальної» 1723 року відсутнє. Проте дискусія на сторінках часопису «Советская музыка» між російськими і українськими вченими стосовно фоліанта М. Дилецького побіжно згадується у працях М. Копиці «Епістологія у лабіринтах музичної історії» [9] та І. Савчука «Листування Анд-

жея Швальбе з Онисією Шреєр-Ткаченко в аспекті українсько-польських культурних зв'язків 1960–1970-х» [11].

Метою цієї статті є реконструкція подій, пов'язаних із включенням цього основоположного трактату до музикознавчого річища в процесі його видання, здійснена на основі листів Ю. Келдиша, М. Томашевського, А. Швальбе та О. Шреєр-Ткаченко і відкритих публікацій на сторінках наукових та науково-публіцистичних часописів «Жовтень», «Советская музыка», «Українське музикознавство» за авторством Т. Булат, В. Гошовського, І. Дурнева, О. Зелінського, Ю. Келдиша, Д. Ліхачова, К. Майбурової, О. Цалай-Якименко, О. Шреєр-Ткаченко та ін.

Серед завдань зазначимо наступні:

- покрокове відтворення дискусії щодо новознайденної праці М. Дилецького з аналізом аргументів сторін на основі листів та наукових і науково-публіцистичних статей;
- окреслення історико-антропологічної складової у порушеному питанні та ролі особистісного фактору у наукових пошуках;
- означення нонконформістських характеристик постаті дослідника-вченого в українському музикознавстві 1960-х на прикладі включення до наукового обігу праці М. Дилецького.

Викладення основного матеріалу дослідження. Із джерел дізнаємося, що у 1965 р. науковий співробітник Львівського державного музею українського мистецтва В. Свенцицька та бібліограф Львівської державної консерваторії імені М. В. Лисенка А. Струтинська повідомили молодих музикознавців О. Цалай-Якименко та О. Зелінського про незвичайну знахідку в рукописному фонді музею. О. Цалай-Якименко згадувала потім: «Коли доторкнулася до фоліанта, — очам не повірила. Вже з першого погляду зрозуміла, що віднайдений Список є чи не найповнішим. Адже відкрився незвіданий пласт культури, який конче потребував досконалого вивчення»¹. На той час О. Цалай-Якименко була викладачем Львівської державної консерваторії імені М. В. Лисенка, яку закінчила у 1958 р. Упродовж 1959–1962 рр. вона навчалася в аспірантурі на кафедрі історії української музики Київської державної консерваторії імені П. І. Чайковського (науковий керівник — Г. Таранов), яку очолювала тоді О. Шреєр-Ткаченко.

Перше оприлюднення новознайденого списку М. Дилецького на шпальтах офіційних видань відбулося на сторінках львівського часопису «Жовтень»².

¹ Із інтерв'ю з О. Цалай-Якименко, наданого авторові статті у жовтні 2015 р.

² Часопис був заснований у 1940 р. під назвою «Література і мистецтво». Від липня 1945 до лютого 1951 рр. виходив під назвою «Радянський Львів» як журнал Львівської організації Спілки радянських письменників України. У 1951–1989 рр. — «Жовтень». Від 1990 р.

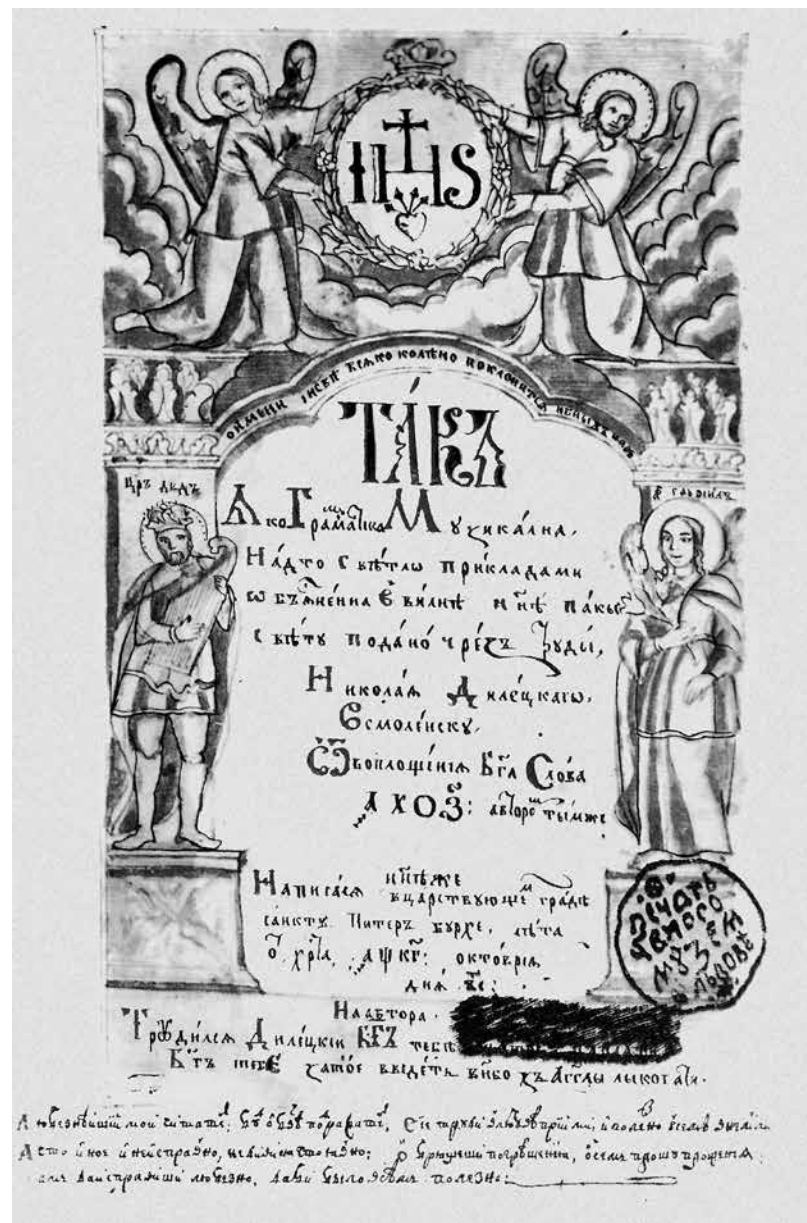
У липневому номері 1966 р. О. Цалай-Якименко та О. Зелінський, теж викладач Львівської державної консерваторії, друкують статтю «“Море непребранное”: Новознайдений автограф Миколи Дилецького», яка мала значний резонанс у наукових колах і спровокувала відверто негативну реакцію московських науковців, дослідників старовинної музичної культури. У ній молоді вчені поза канонами радянської наукової етики безпосередньо й широко розповіли, на їх думку, про переконливі переваги цієї знахідки над іншими відомими на той час списками «Граматика музикальної» М. Дилецького, наголосивши на тому, що це чи не єдиний повний список, до того ж написаний старою українською мовою.

У статті було порушено низку дискусійних питань як щодо самого ново-знайденого фоліанта М. Дилецького, так і щодо аспектів його життя. Зокрема, українські науковці висували гіпотези стосовно пізнього періоду творчості митця, уможливаючи тим самим його перебування у Санкт-Петербурзі і, відповідно до цього, припускають більш пізні роки його народження та смерті. Вони зазначають, що мова написання Петербурзького списку 1723 року — це «... візерунчастий український скоропис кінця XVII — початку XVIII ст.» [19, с. 110], констатуючи, що «... в численних авторських відступах <...> українською, інколи латинською та польською мовами <...> знаходимо ряд нових відомостей про самого М. Дилецького, а також про музичне життя України, Росії, Польщі» [19, с. 110].

На основі автентичних текстів, поданих у Списку 1723 року, автори певною мірою відтворюють тогочасний процес музичного навчання. Дослідники пишуть, що «... вимагаючи професіоналізму і вправності від музикантів, М. Дилецький пропонує занотовувати музичні зразки добрих авторів і на них практично вивчати композицію» [19, с. 112], а також окреслюють кордоцентричні засади його світогляду: «Окремі відступи дають змогу <...> з'ясувати світогляд М. Дилецького, найціннішою рисою якого є готовність до самопожертви» [19, с. 113].

Молоді вчені також висловлюють припущення щодо мови написання Віленського протографа «Граматика музикальної» М. Дилецького, на жаль, не знайденого і донині. Цей фоліант, на думку вчених, відрізнявся від Петербурзького списку 1723 року «... не мовою, а лише викладом» [19, с. 113]. Тексти ново-знайденого списку спростовують деякі гіпотетичні твердження, що вкорінилися на той час у медієвістичних дослідженнях, зокрема «варшавську гіпотезу» Д. Лемана про перебування та навчання М. Дилецького у Варшаві, що «... не враховує всіх особливостей давніх українсько-польських взаємин» [19, с. 115].

видання має назву «Дзвін». Цит. за: URL: [https://uk.wikipedia.org/wiki/Дзвін_\(журнал,_Львів\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/Дзвін_(журнал,_Львів)) (дата звернення: 12.08.2016).

Титульна сторінка Петербурзького списку 1723 року «Граматика музикальної» М. Дилецького

Таке досить вільне, на думку російських колег, трактування новознайденого фоліанту М. Дилецького зумовило упродовж другої половини 1960-х — початку 1970-х жорстке протистояння між московською (на чолі з Ю. Келдишем) та українською (на чолі з О. Шреєр-Ткаченко) школами вивчення старовинної музичної культури. Гострі та претензійні дискусії спровокували різночитання Петербурзького списку 1723 року «Граматики музикальної» М. Дилецького і загалом той факт, що українська сторона спрямувала усі зусилля на факсимільне видання цього фоліанту.

Про загострення ситуації дізнаємося з листа Ю. Келдиша до О. Шреєр-Ткаченко від 28 січня 1967 р., у якому він повчальним тоном зауважує, що «... автори статті в журналі “Жовтень” дуже поспішили з висновками <...> і публікацією своїх недовірено перевічених припущень. Зазвичай відмовлятися від написаного і визнати свої помилки завжди неприємно». Далі російський науковець пише, що «... у колах московських вчених є багато незадоволених тим, що українські дослідники хочуть самостійно видати віднайдений список “Граматики Музикійської”»¹. Ю. Келдиш долучає себе до них, негативно відгукуючись на процес факсимільного видання Петербурзького списку, ініційованого у Києві О. Шреєр-Ткаченко та О. Цалай-Якименко. Його думка однозначна — видавати окремо не потрібно, а тільки разом з рештою відомих варіантів: «Чи варто видавати цей рукопис? Може, це і потрібно зробити, але <...> не окремо (не у Києві. — І. С.), а разом з іншими відомими варіантами (у Москві. — І. С.). В основу такого видання слід покласти найбільш ранню з редакцій, що збереглася, тобто смоленську 1677 р., а інші списки (включаючи і львівський²) дати у вигляді додатку, супроводжуючи усю публікацію ґрунтовною вступною статтею дослідницького характеру і розгорнутим науково-текстологічним коментарем»³.

Відомо також, що Ю. Келдиш намагався контролювати наукові і творчі контакти між Києвом та польським містом Бидгощ щодо участі українських вчених у міжнародних конгресах і фестивалях старовинної музики країн Центральної та Східної Європи, перший з яких відбувся 10–16 вересня 1966 року⁴.

¹ Лист Ю. Келдиша до О. Шреєр-Ткаченко від 28 січня 1967 р. Архів Національної музичної академії України імені П. І. Чайковського. 2 арк.

² Ю. Келдиш так називає Петербурзький список 1723 року «Граматики музикальної» М. Дилецького.

³ Лист Ю. Келдиша до О. Шреєр-Ткаченко...

⁴ Міжнародний конгрес і фестиваль старовинної музики країн Центральної та Східної Європи, від 1975 р. — *Musica Antiqua Europae Orientalis (MAEO)* — відбувається у місті Бидгощ (Польща) щотри роки, починаючи з вересня 1966 р. Був організований на базі Поморської філармонії імені Ігнація Яна Падеревського за сприяння Інституту мистецтвознав-

До речі, участь у цьому першому поважному європейському зібранні видатного українського музиколога Онисії Шреєр-Ткаченко з повідомленням «Розвиток української музики у XVI–XVIII століттях» [21] дала значний поштовх для розвитку цього напрямку досліджень в українському музикознавстві. Тож у листі до О. Шреєр-Ткаченко Ю. Келдиш пише, що «... був присутній при розмові А. Швальбе з Вами по телефону і є в курсі усього, що пов'язано з підготовкою наступного фестивалю старовинної музики, наміченого на 1969 рік»¹. Далі дописувач розмірковує, що «... Україна має бути представлена у концертах фестивалю і науковій його частині»², але темою, на яку «благословляє» українську дослідницю російський вчений, має бути партесний спів у різних його проявах, зазначаючи, що цікаво було б, аби українська сторона також долучилася до концертної програми, де міг би бути виконаний «... знайдений Вами світський концерт на честь Петра Першого»³.

Проте Ю. Келдиш знав, що у кулуарах Першого міжнародного конгресу і фестивалю старовинної музики країн Центральної та Східної Європи О. Шреєр-Ткаченко вже розповіла про віднайдений Петербурзький список 1723 року «Граматики музикальної» М. Дилецького польським музикознавцям. Останні щиро зацікавилися цим і пропонували українській стороні зробити відповідне повідомлення на Другому міжнародному конгресі і фестивалі у 1969 р. На жаль, у залученому листі Ю. Келдиш оминає це питання. Натомість у статті В. Гошовського та І. Дурнева «К спору о Дилецком», надрукованій у центральному музикознавчому часописі «Советская музыка» через дев'ять місяців після написання листа до О. Шреєр-Ткаченко, вражає своєю неповагою та зверхністю претензійний тон вислову молодих російських дослідників, підтриманих Ю. Келдишем: «На жаль, Цалай-Якименко і Зелінський виявили деяку легковажність у підході до матеріалу і наукову недобросовісність при його опублікуванні (йдеться про статтю О. Цалай-Якименко, О. Зелінського “Море непребранное...” — І. С.). Не підозрюючи, мабуть, про це, О. Шреєр-Ткаченко — представниця радянської делегації на <...> міжнародному конгресі (Перший міжнародний конгрес і фестиваль старовинної музики країн Центральної та Східної Європи. — І. С.) — сповістила про “знахідку” львівських музикознавців» [3, с. 138].

Сам Ю. Келдиш у листі до О. Шреєр-Ткаченко пише про ймовірну появу претензійної публікації таке: «Чому ж не дати можливості виступити Гошовському

ства при Варшавському університеті. У музикознавчих конгресах брали участь представники понад 50 добре знаних у світі університетських центрів із вивчення старовинної музики.

¹ Лист Ю. Келдиша до О. Шреєр-Ткаченко...

² Там само.

³ Там само.

чи комусь іншому із захистом і обґрунтуванням своєї точки зору?.. Тільки таким шляхом можна досягти позитивного результату і розвіяти ту нездорову атмосферу якоїсь напівмістичної таємничості, яка створюється навколо знайденого львівськими товаришами рукопису <...> Я знаю його (В. Гошовського. — І. С.) міркування щодо рукопису Дилецького, і вони мені видаються ґрунтовними. Про це я йому писав, отже, він має повне право посилатися на мою думку»¹. Щодо місця і ролі ново-знайденого списку «Граматики музикальної» М. Дилецького Ю. Келдиш зазначає усього лише, що «... в музично-історичному аспекті цей список може бути цікавим як свідчення тривалого користування “Граматику” М. Дилецького у співочій практиці», і не більше. Щоправда, через півтора року у статті «Несколько соображений о Дилецком» [6] його думка щодо Петербурзького списку 1723 року не буде вже настільки однозначною і скупою.

Практично через рік, у серпні 1968 р. у тому ж таки часописі «Советская музыка» на прохання СК УРСР друкується спільна відповідь на рецензію В. Гошовського та І. Дурнева провідних київських музикознавців — О. Шреер-Ткаченко, К. Майбурової та Т. Булат у розділі «Листи до редакції». Одним з приводів до її появи стало те, що «... в цілому із змісту статті видно, що автори (В. Дурнев, І. Гошовський. — І. С.) не оперують будь-якими новими матеріалами і в процесі її написання не зверталися до оригінальних джерел, обмежившись лише описами рукописних списків “Граматики музикальної” Дилецького, складеними й опублікованими іншими дослідниками» [1, с. 139]. Далі автори зазначають, що В. Гошовський та І. Дурнев безпосередньо ознайомилися «... тільки із Львівським рукописом»² і його описами, зробленими О. Цалай-Якименко. Ці описи вони використовують на власний розсуд, без посилань на автора. Красномовна деталь підтверджує, що рецензенти відстали від сучасного етапу досліджень діяльності М. Дилецького: на їхню думку, збереглося сім рукописних копій “Граматики” Дилецького в різних редакціях <...> Насправді ж сьогодні їх є близько двадцяти» [1, с. 139].

Подив знаних українських музикознавців викликав і той факт, що рецензування новознайденого фоліанта М. Дилецького на шпальтах всесоюзного видання здійснили малодосвідчені і взагалі «непрофільні» музикознавці: «Фольклорист В. Гошовський і тим більше початкуючий музикознавець І. Дурнев донині не були відомі широкій громадськості як авторитетні, досвідчені фахівці у сфері історії старовинної музики, і обраний ними менторський, а часом розв’язний тон украї дивує» [1, с. 139].

¹ Лист Ю. Келдиша до О. Шреер-Ткаченко...

² Мають на увазі новознайдений Петербурзький список 1723 року «Граматики музикальної» М. Дилецького.

Щодо оригінального, саме українського, авторського тексту Петербурзького списку 1723 року «Граматики музикальної» М. Дилецького, зокрема припущення, висунутого О. Цалай-Якименко та О. Зелінським, яке намагалися спростувати у своїй статті В. Гошовський та І. Дурнев, інтерпретуючи його як переклад з польської, українські вчені риторично зазначають: «Навіщо знадобилося Дилецькому писати свою працю польською мовою, якщо вона своїм змістом і теоретичними узагальненнями базується на практиці православного богослужіння?» [1, с. 140]. Далі вони послідовно відстоюють заявлені наукові позиції, спираючись на літературознавчі праці І. Крип’якевича, оформлення фоліанта, загальний історико-культурний наратив тієї епохи.

Українські музикознавці вказують також на низку неточностей у трактуванні В. Гошовським та І. Дурневим термінів, перекладів слів з польської, а також звертають увагу на досить фривольне поводження з публікаціями О. Цалай-Якименко. Скажімо, на їхню думку, «... наявність в рукописі полонізмів вони (В. Гошовський та І. Дурнев. — І. С.) пояснюють наслідком “денаціоналізації” автора, а ряд фраз, характерних для літературної мови України того часу, безпечляційно оголошують “кальками” з польської» [1, с. 141]. Російські дослідники, «... охоче запозичуючи чужі матеріали без посилань на джерела, <...> нерідко перекручують факти, замовчують або перебріхують важливі дані» [1, с. 142]. Певною мірою це стосується твердження В. Гошовського та І. Дурнева, нібито поштовхом до активних пошуків О. Цалай-Якименко та О. Зелінського послужила стаття німецького дослідника Д. Лемана у польському часописі «Музыка». Насправді ж ця публікація з’явилася лише наприкінці 1965 р., а вивчення новознайденого списку нашими науковцями О. Цалай-Якименко та О. Зелінським розпочалося на ще на його початку. Подібний підхід бачимо і щодо інтерпретації статті О. Шреер-Ткаченко, опублікованої у збірнику матеріалів Першого міжнародного конгресу і фестивалю старовинної музики країн Центральної та Східної Європи у Польщі, в якій нібито українська дослідниця тлумачить назву «Тога золотая» як другу назву Віленського протографа. Проте «... ані на зазначеній сторінці 510 польського збірника, ані на інших його сторінках нічого подібного немає» [1, с. 142].

Потрібно зазначити, що така нонконформістська відповідь українських вчених передусім засвідчує їх наукову позицію щодо вивчення спадщини М. Дилецького та Петербурзького списку 1723 року, яка «... вимагає свого всебічного висвітлення в зіставленні з багатьма явищами громадянського і культурного життя тієї епохи. Цілоком імовірно, що в процесі такої роботи, окрім встановлення безперечних історичних фактів і загальноновизнаних положень, можуть виникати різні, навіть взаємовиключні, однак корисні гіпотези. Необхідною попередньою умовою для цього повинна бути об’єктивність, компетентність

Онися Яківна Шреєр-Ткаченко. Фото 1960-х

і гранична сумлінність дослідників. Цим вимогам не відповідає рецензія “К спору о Дилецком” В. Гошовського та І. Дурнева» [1, с. 143].

Наукову перспективу щодо вивчення Петербурзького списку 1723 року викладено у листі О. Шреєр-Ткаченко до часопису «Советская музыка», де вона відзначила, що, віднайдені матеріали «...мають бути доступні усім дослідникам його праць і творів. Нині наше видавництво “Музична Україна” працює над підготовкою факсимільного видання львівського варіанта “Мусикиї” Дилецького з повною транслітерацією словесного і музичного тексту та необхідними коментарями» [8, с. 309–310].

Зрозуміло, що така смілива в умовах панування вульгарної соціології відповідь українських вчених тодішньому науковому центру з вивчення старовинної музики на чолі з Ю. Келдишем не могла лишитися поза увагою останнього. Тож у наступному номері того ж таки часопису «Советская музыка» друкується його відповідь українській стороні, яку сам часопис у виносці улесливо характеризує так: «Публікуючи статтю Ю. Келдиша, редакція приєднується до висловлених у ній критичних міркувань і вважає по суті дискусію про статтю В. Гошовського та І. Дурнева “К спору о Дилецком” вичерпаною» [6, с. 107]. Автор публікації цілком очікувано підтримав В. Гошовського та І. Дурнева, заявивши, що «...О. Цалай-Якименко і О. Зелінський спробували проаналізувати редакцію (“Граматики музикальної”. — І. С.) і вирішити деякі питання, пов’язані з її походженням, особливостями змісту. Однак їх висновки стали занадто по-

Юрій Всеволодович Келдиш. Фото 1950-х

спішними, недостатньо продуманими та аргументованими» [6, с. 108]. Далі російський дослідник зазначає: «...“Концепція” Цалай-Якименко і Зелінського виявилася побудованою значною мірою або на чисто суб’єктивних домислах і припущеннях, або на випадкових упущеннях, помилках і недоглядах, що стали результатом поверхового і неухважного ставлення до джерела. Можна пробачити молодим дослідникам-початківцям без необхідного досвіду джерелознавчої роботи, що, захопившись своєю знахідкою, вони припустилися крайнощів і перебільшень, які легко виявити при більш-менш тверезому, критичному підході до матеріалу» [6, с. 112]. Далі Ю. Келдиш менторським тоном додає, що «...не можна не дивуватися з того, що більш досвідчені товариші (очевидно, маються на увазі О. Шреєр-Ткаченко, К. Майбурова та Т. Булат. — І. С.), замість того, щоб застерегти своїх молодших колег від надто поспішних, легковажних висновків і спрямувати їхню діяльність по вірному шляху, підтримують і посилюють ці помилки» [6, с. 112].

Тож цілком прогнозованими були звинувачення Ю. Келдиша на адресу авторів «Листа в редакцію» «Советской музыки» О. Шреєр-Ткаченко, К. Майбурової та Т. Булат. Російський дослідник пише, що «...на жаль, в листі “За наукову об’єктивність і принциповість” <...> ми не знаходимо ані того, ані іншого. Цей лист є, швидше, гнівним викриттям Гошовського і Дурнева, аніж обґрунтованою науковою полемікою. Усі їхні аргументи в цьому листі настільки ж категорично відкидаються, наскільки бездоказово захищаються позиції осоружної сторо-

ни» [6, с. 108–109]. При цьому він зазначив, що «... В. Гошовський та І. Дурнєв <...> піддали законному сумніву висновки Цалай-Якименко і Зелінського, переконливо показавши слабкість і надуманість їхніх аргументацій» [6, с. 108].

Зрештою, стаття Ю. Келдиша базується на спростуванні певних гіпотетичних тверджень українських вчених, таких, скажімо, як перенесення на більш пізній час років народження і смерті М. Дилецького і, відповідно, спростування «петербурзького» періоду життєтворчості М. Дилецького. З цим пов'язані його негативні висновки щодо інших гіпотез О. Цалай-Якименко та О. Зелінського. Російський вчений пише, що «1) немає ніяких підстав уважати рукопис 1723 року автографом Дилецького; 2) також не доведено, що ця редакція є авторським варіантом праці; 3) ймовірно, що перед нами одна з найпізніших версій трактату Дилецького, складена вже після його смерті кимось іншим з авторів прижиттєвих авторських редакцій з частковими доповненнями, джерела яких поки невідомі» [6, с. 108]. Ці зауваження й досьогодні не є ані спростованими, ані доведеними. Щоправда, Ю. Келдиш зауважує, що Список має «... ряд особливостей, і передусім <...> рукопис написано українською, і в тексті <...> є низка показових різночитань з більш ранніми версіями трактату» [6, с. 108].

Щодо подальшої полеміки, спровокованої, по суті, Ю. Келдишем, М. Копиця зазначає, що «... до наукових розмислів почали поступово приєднуватися вчені Росії та України, але, на жаль, розмови про достовірність рукопису, методики його розшифровки почали набирати ненаукових обертів. Звинувачення О. Цалай-Якименко в буржуазному націоналізмі, суперечки з приводу причетності М. Дилецького до української, польської чи білоруської нації завели справу у наукову, професійну та психологічну безвихідь» [8, с. 310]. Далі дослідниця додає, що «... намагаючись виграти полеміку, російські вчені підготували публікацію в Москві: «Музыкальная грамматика» в авторском варианте 1679 г., которая выйдет в свет в 1979 г. в серии «Памятники русского музыкального искусства»»¹. Свою думку М. Копиця підтверджує безапеляційним тоном листа Ю. Келдиша до О. Шреер-Ткаченко від 17 грудня 1974 р.: «Гадаю, що з виходом публікації В. Протопопова буде внесено цілковиту ясність стосовно кола питань, пов'язаних з Дилецьким, і приводів для подальших суперечок не залишиться»². Врешті-решт М. Копиця підсумовує: «... От так — твердою рукою, безапеляційно Москва зняла будь-яку спробу наукових суперечок, відрізала шляхи до по-

¹ Лист Ю. В. Келдиша до О. Я. Шреер-Ткаченко від 17 грудня 1974 р. Архів Національної музичної академії України імені П. І. Чайковського.

² Там само. Цит. за: Копиця М. Д. Епістологічні документи історії української музики: методологія, теорія, практика: дис. ... д-ра мистецтвознав.: 17.00.03 / Нац. муз. акад. України ім. П. І. Чайковського. Київ, 2009. С. 310–311.

шуку істини. Авторитарна машина держави “спрацювала” бездоганно, цього разу без фізичних жертв, а моральні в даних соціально-історичних умовах не рахувалися ніким»¹.

Як уже згадувалося, про віднайдений фоліант, який нині є найбільш повним списком «Граматики музыкальної», і проведено на його основі аспіранткою своєї кафедри дослідницьку роботу, О. Цалай-Якименко розповіла О. Шреер-Ткаченко в кулуарах під час Першого конгресу і фестивалю старовинної музики країн Центральної та Східної Європи відомому польському вченому Зигмунду Швейковському². Той, у свою чергу, переповів усе це Мечиславу Томашевському³, тодішньому директорів Польського музичного видавництва.

М. Томашевського зацікавив віднайдений у Львові Список, свідченням чого є його листи, датовані лютим і травнем 1967 р., до О. Шреер-Ткаченко та її офіційна відповідь від 11 червня 1967 р. В них польський вчений намагається з'ясувати можливість надрукувати у Польщі «Граматики музыкальної», віднайдені у Львові, а також презентувати погляди науковців на формат польського та українського видань праці М. Дилецького. Відомо, що цей Список написано старою українською мовою, насиченою полонізмами, що, можливо, й зацікавило польську сторону.

Зокрема, М. Томашевський пише: «Щодо розмови, яку Ви мали у Бидгощі з доктором Зигмундом Швейковським, звертаємося до Вас із проханням сповістити про Вашу остаточну згоду стосовно обробки критичного видання “Музыкальная грамматика” Миколи Дилецького. А саме: транскрипція давньоруського тексту таким чином, щоб його можна було надрукувати сучасним російським шрифтом, не втративши при цьому характерних мовних особливостей оригіналу; зіставлення в коментарях різновидів тексту в його окремих копіях, переклад повного тексту польською мовою. Якби вдалося відшукати справжній екземпляр “Граматики” або хоча б її фрагмент, ми хотіли б репродукувати також її факсиміле. Відносно організаційних аспектів роботи зазначу, що цю справу Ви можете зробити особисто або доручити її виконання під своїм керівництвом кому-небудь з Ваших учнів — це питання лишаємо на ваш розсуд»⁴.

В офіційному листі-відповіді О. Шреер-Ткаченко так описує польському видавцеві майбутній факсимільний варіант Петербурзького списку 1723 року «Граматики музыкальної» М. Дилецького: «Рішенням редакційної ради видав-

¹ Копиця М. Д. Епістологічні документи історії української музики ... С. 311.

² Зигмунд Швейковський — історик польської літератури, який спеціалізувався на польській прозі XIX ст.

³ Лист М. Томашевського до О. Шреер-Ткаченко від 22 лютого 1967 р. ЦДАМЛМ України. Ф. 1156. Оп. 1. Од. зб. 105. Арк. 10–10 зв.

⁴ Там само.

ництва “Музична Україна” затверджений проект <...> “Граматика” у вигляді видання факсиміле повного рукопису Львівського варіанта <...> з повною транслітерацією всього тексту із староукраїнської мови (яким написаний рукопис) і коментарями, що пояснюють всі основні терміни, систему Дилецького, імена і деякі посилання автора. Крім того, <...> буде вміщений короткий словник найбільш вживаних музичних термінів, що зустрічаються в даному варіанті “Граматика”, та статті фахівців, що означають цінність рукопису як пам’ятки не тільки музично-теоретичної думки XVII ст., а й української літератури і мови того часу»¹. Далі О. Шреер-Ткаченко наголошує, що українська сторона ніяким чином не заперечуватиме, аби цей список «Граматика музикальної» було надруковано у Польському видавництві музичному, і всіма силами сприятиме такій співпраці.

На жаль, цей проект не було реалізовано. На наш запит з приводу цього питання М. Томашевський, який упродовж 1965–1988 рр. обіймав посаду директора Польського музичного видавництва, а на момент написання статті очолював кафедру теорії та інтерпретації музичної справи Краківської музичної академії, дав таку відповідь: «загалом відмова польської сторони від втілення цього задуму була спричинена небажанням російських вчених долучати до науково-дослідницьких процесів, спричинених появою Петербурзького списку 1723 року, польських музикознавців. Передусім, це пов’язано з перспективою останніх знайти підтвердження польського походження Дилецького через комплексне дослідження його праці»². Також у своєму листі О. Шреер-Ткаченко повідомляє, що «Граматика» має з’явитися на світ уже в наступному 1968 р. Однак, через напружену ситуацію та серйозну роботу, пов’язану з процесом видання, довгоочікуваний фоліант вийде лише через два роки, а саме, у 1970-му р.

Для актуалізації цієї наукової знахідки О. Шреер-Ткаченко відіслала заявку на участь своєї підопічної — О. Цалай-Якименко у Другому конгресі і фестивалі МАЕО³ з доповіддю на тему «Музично-теоретична думка на Україні у XVII столітті та праці Миколи Дилецького». Її виступ викликав значний інтерес в організаторів і, зокрема, у А. Швальбе, головного натхненника й організатора цих зібрань, про що свідчать його листи, написані одразу після закінчення згаданих культурних заходів до О. Цалай-Якименко та О. Шреер-Ткаченко.

¹ Лист О. Шреер-Ткаченко до М. Томашевського.

² Розмова з Мечиславом Томашевським відбулася 23 листопада 2016 року в кулуарах Міжнародної наукової конференції «Інтерпретація музичної справи в контексті культури» (м. Бидгощ, Польща).

³ Від 1975 р. Міжнародний конгрес і фестиваль старовинної музики країн Центральної та Східної Європи отримав назву Musica Antiqua Europae Orientalis (МАЕО).

У своєму виступі О. Цалай-Якименко охарактеризувала загальний культурно-історичний контекст того часу, звернувшись до праць і творів відомих і анонімних авторів, котрі мали значний вплив на культурно-мистецьке життя на західноукраїнських землях. І, як уже зазначалося, вперше на міжнародному рівні актуалізувала свою знахідку — Петербурзький список 1923 р. «Граматика музикальної» М. Дилецького. Дослідниця зазначила, що «Львівський рукопис <...> дає підставу висунути нові гіпотези, що відносяться як до біографії, так і до творчої діяльності Дилецького»¹. Очевидно, багато ідей згодом знайшли своє підтвердження, та, на жаль, як походження М. Дилецького, так і перипетії його долі і досі лишаються своєрідною *terra incognita*. Зауважимо, що й донині не ясно, звідки родом був автор цього манускрипту. Є інформація, що він мешкав «у граді Києві» (хоча в київських рукописах підписувався латиною), а вчився — у Вільно. До того ж сучасні дослідники старовинної музики констатують, що його музика ґрунтується на західноєвропейських тогочасних композиційних техніках, а не на традиції, що побутувала на слов’янських землях. Запитань тут більше, ніж відповідей.

О. Цалай-Якименко згадує, що її виступ викликав значне зацікавлення в організаторів, зокрема, в А. Швальбе: «Він у кулуарах детально розпитував мене про можливість виконання невідомих творів і жанрів, описаних у доповіді»². Її захопила загальна атмосфера, яка панувала у Бидгощі тих незабутніх днів: «Місто вразило своєю чистотою, привітністю мешканців, згодом активним включенням пересічних поціновувачів музики у творчі події на фестивалях і конгресі. Усі концерти викликали живий інтерес у слухача. Для мене участь у конгресі МАЕО стала етапною. А ще я доторкнулася до широкого масиву старовинної музики, який виконувався вперше»³.

Цікавими, на наш погляд, є епістолярії Анджея Швальбе до київських музикознавців, пов’язані з Другим конгресом та фестивалем МАЕО. Це передусім два листи, написані за місяць по завершенні Другого конгресу і фестивалю, — один до О. Цалай-Якименко (лист підтверджує її слова про особисту зацікавленість А. Швальбе у виконанні музики, описаної у виступі), а другий — зі схожими позиціями до О. Шреер-Ткаченко.

Прочитана доповідь О. Цалай-Якименко дала можливість А. Швальбе окреслити форми та умови участі українських артистів у наступному Третньому конгресі і фестивалі МАЕО (1972). Він пише до неї, що «... стосовно наших розмов

¹ Цалай-Якименко А. С. Музыкально-теоретическая мысль на Украине в XII столетии и труды Николая Дилецкого // Musica Antiqua. Бидгощ, 1967. № 2. С. 347–367.

² З інтерв’ю О. Цалай-Якименко авторові цих рядків у жовтні 2015 р.

³ Там само.

про наступний фестиваль старовинної музики, який відбудеться у 1972 році, передаю в додатку лист-копію до професора О. Шреєр-Ткаченко, у якому просимо про надсилення зустрічних репертуарних пропозицій щодо старовинної української музики та формату її виконавців»¹. У другому листі А. Швальбе розмірковує над форматом участі представників України у наступному конгресі і фестивалі: «Хочемо з приємністю повідомити, що наступний фестиваль старовинної музики країн Центральної та Східної Європи відбудеться з 10 по 15.09.72 р. У зв'язку з тим звертаємося зі щирим проханням надіслати вступні слова, репертуарні пропозиції, пов'язані з концертом української старовинної музики. Гадаємо, що в період, який залишився до початку фестивалю, можна сподіватися на нові відкриття пам'яток музичного минулого України... Під час цьогорічного фестивалю українські музикознавці (йдеться про О. Цалай-Якименко. — І. С.) згадували, наприклад, про київський спів, київську міщанську музику, думи з корбовою лірою тощо, про такі невідомі нам форми, як вертеп або музика Запорізької Січі і спів Ірмолюя²... Остаточним критерієм відбору, що вирішуватиме долю цих творів у програмі, буде їх безперечна артистична цінність»³. Очевидно, деякі зразки української старовинної музики, про які йшлося у доповіді О. Цалай-Якименко, були з легкої руки А. Швальбе такі озвучені на фестивалі «МАЕО — 1972».

Зрештою українським вченим вдалося видати факсимільне видання Петербурзького списку 1723 року «Граматики музикальної» М. Дилецького⁴. Можливо, цьому сприяв загальний дух українізації 1960-х, зумовлений хрущовською відлигою та, зокрема, політикою в Україні секретаря ЦК КПУ П. Шелеста. Тож у 1970 р. довгоочікуване видання таки побачило світ. У Москві подібного рівня видання з'являється лише наприкінці 1970-х — у 1979 р. в серії «Памятники русского музыкального искусства» було опубліковано «Музыкальную грамматику» в авторском варианте 1679 г.».

Висновки. Зазначимо, що у цьому протистоянні немає ані переможців, ані переможених. «Старовинність» як компонент медієвістських досліджень у часовому відчуженні часто стирає необхідні об'єктивні компоненти для підтвердження тієї чи іншої теорії, припущення, гіпотези. Так і розглянуте протистояння між

¹ Лист А. Швальбе до О. Цалай-Якименко від 30 жовтня 1969 р. ЦДАММ України. Ф. 1156. Оп. 1. Од. зб. 105. Арк. 22.

² Власне, про ці форми і жанри української старовинної культури згадувала у своєму виступі О. Цалай-Якименко.

³ Лист А. Швальбе до О. Шреєр-Ткаченко від 17 жовтня 1969 р. ЦДАММ України. Ф. 1156. Оп. 1. Од. зб. 105. Арк. 20–21.

⁴ Відомо, що київське видання «Граматики музикальної» М. Дилецького отримало відзнаку на Лейпцизькій книжковій виставці 1971 р.

Олександра Сергіївна Цалай-Якименко та Ігор Борисович Савчук. Полтава. Жовтень 2015 року

російськими та українськими вченими щодо інтерпретації Петербурзького списку 1723 року «Граматики музикальної» М. Дилецького розкриває швидше антропологічний контекст діалогу чи полілогу у радянській науці, так би мовити їх синтаксис і пунктуацію в лещатах вульгарної соціології. Відтоді минуло майже півстоліття, проте й донині чи не всі гіпотези представників одного й другого таборів мають своїх прихильників і противників, а головне, цей масив ідей так і не був переконано спростований чи підтверджений. З іншого боку, вражає вульгаризм наукової дискусії з боку російської сторони, передусім спричинений тим фактом, що в Україні ось-ось мало з'явиться перше наукове видання, пов'язане з життєтворчістю месійної для музики XVII ст. особистості М. Дилецького. Додамо також, що багато припущень, озвучених на сторінках «Советской музыки», нині розглядаються як такі, що знайшли підтвердження у працях тих чи інших дослідників¹.

¹ Свідченням цього є одна з останніх розвідок, присвячених М. Дилецькому, а саме дослідження І. Герасимової «Николай Дилецкий: творческий путь композитора XVII века». Авторка аналізує основні історіографічні уявлення про М. Дилецького, складені на основі припущень стосовно його віросповідання та національної приналежності, Ю. Жилевичуса, О. Цалай-Якименко, В. Протопопова та Ю. Трилупайтене.

Зрештою, це напруження зійшло нанівець після публікації в лютевому номері часопису «Советская музыка» 1978 р. листа академіка Д. Ліхачова, який став на захист О. Цалай-Якименко під час спровокованої Ю. Келдишем чергової хвилі гострої дискусії у зв'язку з публікацією у щорічнику «Українське музикознавство» її статті «Повість о пінії мусикійськом» — видатна пам'ятка вітчизняної музично-естетичної думки»¹. Всесвітньовідомий російський вчений закликав науковців обох шкіл до відповідальності за доказову базу своїх висновків, виступив проти диктаторства у науці, захистив право дослідника на помилку [10].

Наостанок додамо, що саме у 1960-х народжується синдром нонконформістського мислення у передових колах радянської інтелігенції. Як результат викристалізується тип вченого з нонконформістським способом мислення та репрезентації власних ідей. Така позиція творчої особистості проявлялася по-різному. З одного боку, це була відкрита дисидентська позиція багатьох нині відомих істориків та літературознавців як безпосереднє протиставлення себе офіційному політичному та культурному дискурсу, з іншого, — тонка інтелектуальна гра на маргінальному розумінні наукових дефініцій, теорій як своєрідна еквілібристика з табу та соціально-культурними заборонами офіційної доктрини. Саме останнє характеризує дискусію українських вчених на сторінках часопису «Советская музыка» щодо збереження культурно-історичних пам'яток, усвідомлення їх ролі в українській культурі у річищі російської офіційної музикології 1960–1970-х. Це протистояння, за визначенням О. Заплотинської, реалізує прагнення інтелігенції до розширення меж творчої свободи і водночас ліберальні зусилля панівної ідеології зберегти за собою керівну роль у формуванні культурної політики упродовж 1960-х [5, с. 16]. Тут нонконформізм стає своєрідним архетипом поведінки за умови відсутності свободи творчості в тоталітарному суспільстві у контексті світоглядно-екзистенційного вибору, що й засвідчила поява факсимільного видання Петербурзького списку 1723 року «Граматики музикальної» М. Дилецького.

¹ Цалай-Якименко О. «Повість о пінії мусикійськом» — видатна пам'ятка вітчизняної музично-естетичної думки: середина XVII століття // Українське музикознавство: наук.-метод. міжвідомчий щорічник. Київ: Муз. Україна, 1976. Вип. 11. С. 51–71.

1. Булат Т., Майбурова Е., Шреер-Ткаченко А. За научную объективность и принципиальность [Письма в редакцию] // Советская музыка. 1968. № 8. С. 139–143.
2. Герасимова И. В. Николай Дилецкий: творческий путь композитора XVII века: дис. ... канд. искусствовед.: 17.00.02. Москва, 2010. 394 с.
3. Гошовский В., Дурнев И. К спору о Дилецком // Советская музыка. 1967. № 9. С. 137–146.
4. Дилецький М. ГраMATика музикальна: Фотокопія рукопису 1723 р. / підгот. О. Цалай-Якименко, ред. М. Гордійчук та ін. Київ: Муз. Україна, 1970. ХСІІІ + 109 с.
5. Заплотинська О. О. Інтелектуальний нонконформізм в Україні в 60–70-х рр. ХХ ст. (Історико-культурний аспект): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Нац. акад. наук України, Ін-т історії України. Київ, 2006. 20 с.
6. Келдыш Ю. Несколько соображений о Дилецком // Советская музыка. 1968. № 9. С. 107–112.
7. Келдыш Ю., Левашева О., Протопопов Вл., Зорина А., Корабельникова Л. [Письмо в редакцию] // Советская музыка. 1977. № 9. С. 117–119.
8. Копиця М. Д. Епістологічні документи історії української музики: методологія, теорія, практика: дис. ... д-ра мистецтвознав.: 17.00.03 / Нац. муз. акад. України ім. П. І. Чайковського. Київ, 2009. 480 арк.
9. Копиця М. Епістологія у лабіринтах музичної історії: монографія / Нац. муз. акад. України ім. П. І. Чайковського. Київ: Автограф, 2008. 528 с.
10. Лихачев Д. [Письма в редакцию] // Советская музыка. 1978. № 2. С. 132.
11. Савчук І. Листування Анджее Швальбе з Онисією Шреер-Ткаченко в аспекті українсько-польських культурних зв'язків 1960–1970-х // Художня культура. Актуальні проблеми: наук. вісник / Ін-т проблем сучас. мистец. НАМ України. Київ: Фенікс, 2014. Вип. 10. С. 137–151.
12. Цалай-Якименко А. [Письма в редакцию] // Советская музыка. 1978. № 2. С. 131.
13. Цалай-Якименко А. Музикально-теоретическая мысль на Украине в XVII ст. и труды Н. Дилецкого // МАAS: [Symp. 2]. Bydgoszcz, 1969. S. 347–363.
14. Цалай-Якименко О. «Повість о пінії мусикійськом» — видатна пам'ятка вітчизняної музично-естетичної думки: середина XVII століття // Українське музикознавство: наук.-метод. міжвідомчий щорічник. Київ: Муз. Україна, 1976. Вип. 11. С. 51–71.
15. Цалай-Якименко О. Київська школа музики XVII століття / Наукове товариство ім. Т. Г. Шевченка. Київ; Львів; Полтава, 2002. 500 с.
16. Цалай-Якименко О. Музично-теоретична думка на Україні в XVII столітті та праці М. Дилецького // Українське музикознавство: наук.-метод. міжвідомчий щорічник. Київ, 1971. Вип. 6. С. 32–40.
17. Цалай-Якименко О. Опис рукопису Миколи Дилецького «ГраMATика музикальна» // Архіви України. 1967. № 2. С. 66–71.

18. Цалай-Якименко О. Трактат Миколи Дилецького «Граматика музикальна» // Радянська культура. 1967. 11 черв.
19. Цалай-Якименко О., Зелінський О. Море непербранное: новознайдений автограф Миколи Дилецького // Жовтень. 1966. № 7. С. 109–116.
20. Цалай-Якименко О. С. Київська школа музики XVII ст.: київське пініе, київська нота, київська граматика: автореф. дис. ... д-ра мистецтвознав.: 17.00.03 / Національна музична академія України ім. П. І. Чайковського. Київ, 2004. 45 с.
21. Шреер-Ткаченко А. Развитие украинской музыки в XVI–XVIII веках // Musica Antiqua Eoropae Orientalis / Acta scientifica congressus / Bydgoskie Towarzystwo Naukowe. Warszawa: PWN, 1966. S. 507–517.

**Савчук І. Б. Микола Дилецький «Граматика музикальна». Петербурзький список 1723 року:
Від часу відкриття до опублікування.**

Анотація. Розглядається процес включення новознайденого фоліанту до музикознавчого річиза аж до моменту його факсимільного опублікування у видавництві «Музична Україна» та пов'язана з цим напружена дискусія між науковими центрами вивчення старовинної музики Києва і Москви. Загалом це період від 1965 до 1970 рр. На джерелознавчому матеріалі простежуються особливості функціонування української школи вивчення старовинної музичної культури другої половини 1960-х, окреслено історико-антропологічні характеристики наукових дискусій, спричинених появою цього трактату, та роль особистісного фактору у наукових пошуках, визначено неконформістські характеристики постаті дослідника-вченого в українському музикознавстві 1960-х.

Ключові слова: Граматика музикальна, Петербурзький список 1723 року, М. Дилецький, О. Шреер-Ткаченко, О. Цалай-Якименко, Ю. Келдиш.

**Савчук И. Б. Николай Дилецкий «Граматика музыкальная». Петербургский список 1723 года:
От времени открытия к публикации.**

Аннотация. Рассматривается процесс включения найденного во Львове фоліанта в музыковедческое русло до момента его факсимільного опублікування в издательстве «Музична Україна» и связанная с ним напряженная дискуссия между научными центрами изучения старинной музыки Киева и Москвы. В целом — это период от 1965 до 1970 гг. На истоковедческом материале прослеживаются особенности функционирования украинской школы изучения старинной музыкальной культуры второй половины 1960-х, очерчены историко-антропологические характеристики научных дискуссий, вызванных появлением этого Списка и роль личностного фактора в научных поисках, отмечены неконформистские характеристики фигуры исследователя-ученого в украинском музыковедении 1960-х.

Ключевые слова: Граматика музыкальная, Петербургский список 1723 года, Н. Дилецкий, А. Шреер-Ткаченко, А. Цалай-Якименко, Ю. Келдыш.

**Savchuk I. B. Mykola Dyletsky. «Musical Grammar». Petersburg list of 1723:
From the discovery to the publication**

Summary. In the article the author examines the process of joining of newfound folio to musicological rivers. The study of this process covers both the entire period prior to its publication in facsimile in the publishing house «Musical Ukraine» and the associated intense discussion between research centres studying ancient music in Kyiv and Moscow. Overall, it is a period from 1965 till 1970. Using the source-material that is associated with the inclusion of the Dyletsky's Treatise to musicology, are observed the peculiari-

ties of Ukrainian school studying the ancient music culture in the second half of the 1960s, it is outlined the historical and anthropological characteristics of scientific debate caused by the appearance of this treatise, it is emphasized the role of the personal factor in the scientific research and it is illustrated the importance of nonconformist characteristics in the personality of investigator-scientist in Ukrainian musicology during 1960s.

Keywords: Musical Grammar, Petersburg list of 1723, Mykola Dyletsky, O. Shreyer-Tkachenko, O. Tsalyay-Yakymenko, Y. Keldysh.